

מדיניות הגרעין האיראנית – האם לקראת שינוי?

סימה שיין ורז צימט | 15 במאי, 2024 | גיליון 1855

בחודשים האחרונים, בעוד איראן מתבססת על הסף הגרעיני ומקצרת זמנים לייצור נשק גרעיני בהינתן החלטה פוליטית, וכן על רקע כרסום ניכר בפיקוח הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית על מתקני הגרעין, ניכר בה עיסוק גובר באפשרות לשנות מדיניות ולפרוץ לנשק גרעיני. אף כי החלטה בדבר פריצה לנשק גרעיני כרוכה בסיכונים עבור איראן - עימות צבאי עם ישראל ואולי אף עם ארצות הברית - לא ניתן לשלול אפשרות שמנהיג איראן עלי ח'אמנהאי ייסוג מעמדתו עד כה כי די בהתייצבות על סף גרעיני. על כן, יש לחזק באמצעות איום צבאי אמין את התודעה בקרב ההנהגה האיראנית כי התקדמות לנשק גרעיני תיצור איום ישיר על שרידות המשטר. במקביל, על הקהילה הבינלאומית לנקוט שורת מהלכים מדיניים וכלכליים שיביאו את איראן להסיג לאחור את תוכנית הגרעין.

האפשרות לשינוי במדיניות הגרעין של איראן, ובפרט פניה לייצור נשק גרעיני, עולה מידי פעם בשנים האחרונות על ידי דוברים איראניים, אולם בשנה האחרונה וביתר שאת בחודשים האחרונים גבר העיסוק בסוגייה זו במידה ניכרת. דוברים איראניים מתייחסים לסטטוס הטכנולוגי המתקדם של תוכנית הגרעין, תוך הדגשת האפשרות להחליט על ייצור רש"ק גרעיני בפרק זמן קצר. בהקשר זה טען בראיון לטלוויזיה האיראנית (מפברואר 2024) עלי-אכבר צאלחי, לשעבר ראש הוועדה האיראנית לאנרגיה אטומית, כי בידי המשטר כל הרכיבים הדרושים לנשק גרעיני, אך הוא טרם חיבר אותם יחדיו. נשיא אוניברסיטת שהיד בהשתי ומדען הגרעין מחמוד רזא אקאמירי אמר (באפריל 2024) כי המנהיג העליון, עלי ח'אמנהאי, יכול לסגת בכל עת מפסק ההלכה (פתווא) שלו האוסר ייצור נשק גרעיני, ובידי איראן יכולת ייצור מתאימה.

המתיחות שגברה בשבועות האחרונים בין איראן לישראל, ובכלל זה התקיפות ההדדיות, העלו את המתח באיראן סביב האפשרות שישאל תתקוף בתגובה לתקיפה האיראנית (שאירעה ב-13 אפריל) את מתקני הגרעין באיראן, כפי שאיימה בעשור האחרון. על רקע זה הזהיר מפקד יחידת ההגנה על מתקני הגרעין במשמרות המהפכה, אחמד חק טלב, כי אם תנסה ישראל לפגוע במתקני הגרעין עלולה טהראן לסטות משיקוליה הקודמים ולבחון מחדש את דוקטרינת הגרעין שלה. ימים ספורים לאחר מכן טען חבר ועדת המג'לס לביטחון לאומי ולמדיניות חוץ, ג'ואד כרימי קדוסי, כי לאיראן נדרש שבוע אחד בלבד כדי לבצע ניסוי גרעיני מרגע מתן אישור מצד ח'אמנהאי, ואילו סעיד לילאז, כלכלן איראני ויועצו של הנשיא הרפורמיסטי לשעבר,

מוחמד ח'אתמי, טען, כי במקרה של מתקפה נגד איראן, עליה לערוך ניסוי גרעיני ראשון. גם יעצו של יו"ר הפרלמנט האיראני, מהדי מוחמדי, צייץ ב-X כי לאיראן יש תוכנית גרעין בנוסף לתוכנית הטילים שלה - במה שניתן לפרש כאיום מרומז על ישראל ובעלות בריתה.

במקביל ממשיכים דוברים איראנים רשמיים להדגיש את מטרותיה האזרחיות של תוכנית הגרעין. על רקע דבריו של חבר המג'לס קדוסי הדגיש דובר משרד החוץ האיראני, נאצר כנעאני, במהלך מסיבת עיתונאים בטהראן, כי לנשק גרעיני אין מקום בדוקטרינת ההגנה של איראן. ב-25 באפריל 2024 פרסמו אתרי חדשות איראנים אינפוגרפיקה, שהוכנה על ידי המרכז לתיעוד המהפכה האסלאמית, עם ריכוז הצהרותיו של מנהיג איראן השוללות פיתוח נשק גרעיני על בסיס פסיקתו ההלכתית בעניין זה.

סטטוס תוכנית הגרעין

תוכנית הגרעין האיראנית רשמה התקדמות משמעותית ביותר בעקבות פרישת הנשיא טראמפ מהסכם הגרעין במאי 2018 והחלטת איראן להפר את מחויבותיה להסכם החל מקיץ 2019. כמויות החומר המועשר לרמות שונות, כולל ל-60%, מאפשרות ייצור חומר בקיע ברמה צבאית למתקן גרעיני ראשון תוך שבוע ולמספר מתקנים גרעיניים תוך שבועות בודדים. בשלב זה יידרשו עוד מספר חודשים - עד שנה וחצי, לפי הערכות שונות, כדי לייצר רש"ק גרעיני לטיל. חשיבות מיוחדת נודעת בהקשר זה לדבריו של ראש הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית (סבא"א), כי אין אף מדינה שאין לה נשק גרעיני שמעשירה ל-60% וכמובן שאין צורך אזרחי בהעשרה גבוהה זו.

לסטטוס המתקדם של תוכנית הגרעין האיראנית יש להוסיף את העובדה שמזה כשלוש שנים חל כרסום משמעותי ברמת הפיקוח של סבא"א על מתקני הגרעין. זאת, בשל הפסקת שיתוף הפעולה של טהראן עם הסוכנות, על פי הפרוטוקול הנוסף, וגם אי-מתן תשובות לשאלות הסוכנות לגבי פעילויות שנעשו בעבר באתרים אשר לא הוצהרו בפניה ועד היום לא ברור מה היה טיבן ולכן הועברו החומרים. מאז פברואר 2021 הפסיקה איראן גם את הפיקוח על ייצור, הרכבה ואגירת צנטריפוגות מתקדמות. בדוח האחרון של סבא"א נאמר במפורש כי אבדה רציפות הידע ביחס לייצור ומלאי של צנטריפוגות, רוטורים ומפוחים, מים כבדים ותרכיז עפרות אורניום, וכי סבא"א תתקשה לספק תמונה ברורה של פעילותה הגרעינית של איראן גם אם שיתוף הפעולה ביניהן יחודש. זאת, לצד ביטול אשרות הכניסה לאיראן למספר פקחים בעלי ניסיון וידע נרחב בתוכנית הגרעין האיראנית. במקביל, איראן נמצאת במשא ומתן מתקדם עם ניג'ר לרכישת אורניום טבעי, שאותו מנסה וושינגטון לסכל. משא ומתן זה משקף ניסיונות נמשכים של טהראן להגדיל את מאגרי האורניום שברשותה. איראן גם החלה לבנות מתקן גרעיני חדש בנתנז, מבוצר וקבור בבטון מתחת להר בעומק הצפוי להגיע לכ-100 מטר. המטרה היא למנוע אפשרות של תקיפה מהאוויר, הן של ישראל ואולי אף של ארצות הברית, המצוידת בפצצות חודרות שאמנם לא ברור האם הן מיועדות להגיע לעומק כזה.

הפעילות האיראנית בתוכנית הגרעין, כמו גם שלל ההצהרות מהתקופה האחרונה, עשויות להעיד על בחינה מחודשת של האסטרטגיה הגרעינית האיראנית בקרב מקבלי החלטות, או לפחות ניסיון של גורמים באיראן ללחוץ לקיים דיון באפשרות זו. שורת התפתחויות: התייצבותה של איראן על הסף הגרעיני, הסיכונים המחרפים לעימות צבאי ישיר עם ישראל ואולי אף עם ארצות הברית, התמיכה הגוברת באיראן מצד רוסיה וסין על רקע השינויים במערכת הבינלאומית, ההערכה הגוברת באיראן כי הצליחה לבסס איזון אסטרטגי מול ישראל בזכות יכולות הטיילים והכטב"מים שלה, וכן הקשיים בהפעלה יעילה של תפיסת השלוחים לאור לקחי המלחמה ברצועת עזה – כל אלה עלולים להגביר את הקולות בהנהגה האיראנית בזכות העמקת ההתבססות במרחב הסף הגרעיני וחזוק יכולת הפריצה לנשק גרעיני בלוח זמנים קצר. אף אפשר שתגיע החלטה, של ח'אמנהאי, שכרגע אין לה אינדיקציות וספק אם תהיינה, להתקדם לנשק גרעיני על בסיס הערכה מחודשת כי לנוכח האיומים הגוברים על ביטחונה הלאומי של איראן, לא ניתן עוד להסתפק בסף הגרעיני על מנת להרתיע את אויביה.

החלטה כזו, אם תתקבל, תמחיש כי חל שינוי משמעותי בעמדתו. אין לשלול אפשרות זו, במיוחד לנוכח החלטתו לסטות ממדיניותו לגבי תקיפה ישירה נגד ישראל, תוך הסתכנות במלחמה אזורית שאיראן תהיה מעורבת בה. אשר לאפשרות ההתקדמות לנשק גרעיני, יש לזכור גם את התחזקותם של הגורמים השמרנים-קיצוניים בצמרת האיראנית, במיוחד מאז נבחר אבראהים ראסי לנשיאות ב-2021 וחילופי הגברי במועצה העליונה לביטחון לאומי, וכן את התחזקות מעמדם של משמרות המהפכה בתהליכי קבלת ההחלטות. זאת ועוד, שלל הסכסוכים והאתגרים בזירה האזורית והבינלאומית שואבים משאבים לאומיים – מודיעיניים ומבצעיים – הן מישראל והן מהמערכת הבינלאומית, והם עשויים לגרוע מתשומת הלב למתרחש בתוכנית הגרעין האיראנית.

יש לקחת בחשבון גם את האפשרות שהעיסוק בהחלטה על התקדמות/פריצה לנשק גרעיני כשלעצמו נועד להפעיל לחץ על הקהילה הבינלאומית להימנע מנקיטת צעדים חריפים נגד איראן, כולל העברת תיק הגרעין למועצת הביטחון, וגם לחדש מוטיבציה לחידוש דיאלוג אמריקאי/אירופאי עם איראן.

מה ניתן לעשות?

בנקודת הזמן הנוכחית, נדרש להתמקד מצד אחד בחיזוק תודעת המנהיג ח'אמנהאי ושותפיו לקבלת ההחלטות, כי התקדמות לנשק גרעיני תייצר איום ישיר על עצם שרידות משטרו, ומצד שני לקדם מהלכים שיביאו להסיג את תוכנית הגרעין לאחור – אם באמצעות הסדרה/הידברות חלקית ואם באמצעות הגברה ניכרת בלחצים על טהראן. מאחר שלארצות הברית יש תפקיד מרכזי בהובלת תהליכים אלה, יש להימנע ככל הניתן מחילוקי דעות פומביים בין ישראל לארצות הברית, שעלולים להחריף את המתח בין המדינות ולהקשות על קיומו של דיאלוג אסטרטגי ביניהן לשם קידום היעדים מול איראן.

החלטה לפרוץ לנשק גרעיני נתפסת עדיין כמסוכנת בעיני המשטר האיראני, בעיקר בהקשר תגובת וושינגטון לצעד זה. לכן נדרשת נכונות מצד הממשל האמריקאי ליצר קואליציה, שתהיה מוכנה להזהיר מפורשות את המשטר האיראני מפני חציית קווים אדומים העלולים לגרור תגובה צבאית.

ביקורו של מנכ"ל סבא"א בטהראן (6 מאי) אסור שיתברר שוב אמצעי איראני להבטחות שאינן מקדמות את הפיקוח על תוכניתה ומסתפקות במס שפתיים וצעדים קוסמטיים בלבד.

יש לדרוש ממדינות אירופה, ה-E3 - בריטניה, צרפת וגרמניה - אשר אינן מעוניינות לממש את סעיף חידוש הסנקציות - snapback, שבהסכם הגרעין מ-2015 (JCPOA) - לפחות להזהיר את איראן כי לא יאפשרו לסעיף לפוג כמתוכנן באוקטובר 2025, אלא אם איראן תסיג לאחר את פעילותה הגרעינית. בתחום הכלכלי, למרות הקשיים הכרוכים ביישום סנקציות אפקטיביות על איראן עקב תמיכת רוסיה וסין בה, נדרש לפחות לאכוף את הסנקציות הקיימות נגד איראן, במיוחד אלה המכוונות ליצוא הנפט שלה, שהתאושש בחודשים האחרונים לרמות הגבוהות שלפני חידוש הסנקציות.

לסיכום, על בסיס הערכה שהממשל האמריקאי ושותפותיו באירופה מעוניינים לחזור ולקיים משא ומתן עם איראן על אודות עצירת התקדמותה בתוכנית הגרעין, יש להבטיח, בעיקר באמצעות דיאלוג עם ארצות הברית, שאם אכן יחודשו השיחות - אזי מטרתן תהיה הסגה לאחר של התוכנית, תוך הבטחה שעצם הדיונים לא יהיו אמצעי בידי איראן למשוך זמן ולהמשיך לקדמה. יודגש כי דיאלוג בנושא זה עם הממשל האמריקאי אינו מנותק ממכלול היחסים בין ישראל לממשל, בדגש על המתרחש סביב הלחימה בעזה. ככל שישראל תהיה פתוחה יותר לחזון הממשל ליום שאחרי הלחימה כן יגבר הקשב של הממשל גם לגבי עמדתה בסוגייה הגרעינית.

עורכי הסדרה: ענת קורץ ואלדד שביט